

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การรักษาโรคภัยไข้เจ็บของคนในประเทศไทยสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยุคสังคมเกษตรที่มีอายุไม่ต่ำกว่า ๔,๐๐๐ ปีล่วงมาแล้วนั้น นักโบราณคดีได้ค้นพบร่องรอยหลักฐานของพืชสมุนไพรหลากหลายชนิดที่นำมาใช้ในรูปของอาหารหรือใช้เป็นยารักษาโรคภัยไข้เจ็บ^๑ ซึ่งไม่มีหลักฐานมายืนยัน ต่อมาเมื่อวัฒนธรรมอินเดียเผยแพร่เข้ามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๗ - ๘ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีการสร้างอโรคยาศาลในอาณาจักรกัมพูชา ค้นพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย จำนวน ๒๒ แห่ง จากศิลาจารึกทำให้ทราบว่า มีการนำปรัชญาการรักษาโรคภัยไข้เจ็บมาจากอิทธิพลทางศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา นิกายมหายานมาใช้ บางครั้งนำมาผสมผสานกันกับการรักษาแบบพื้นบ้าน^๒

ในประวัติศาสตร์ไทยสมัยสุโขทัย เมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับด้านการแพทย์เด่นชัดนัก จนถึงสมัยอยุธยาตอนต้นในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา ได้สถาปนาระบบการแพทย์แผนไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๙๙๘ ดังปรากฏในทำเนียบศักดิ์นา ข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือน ในส่วนที่เกี่ยวกับการบริหารหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการสาธารณสุขประกอบด้วยกรมต่างๆ ๗ กรม คือ กรมแพทยา กรมหมอ กรมหมอกุมาร กรมหมอนวด กรมหมอยาตา กรมหมอวรรณโรค และโรงพระโอสถ โดยมีออกญาแพทยพงศาวดีวิสุทธาธิบดี อะโภยพิริยบรากรมพาทูเป็นผู้บริหารสูงสุด^๓ แต่ไม่ปรากฏชื่อตำรายาเลยสักเล่มเดียว

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำราทางการแพทย์แผนไทย ปรากฏหลักฐานเมื่อ พ.ศ.๒๒๐๒ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เรียกชื่อกันในชั้นหลังว่า “ตำราพระโอสถพระนารายณ์”^๔ ในตำรายาเล่มนี้ได้อ้างถึงเอกสารทางการแพทย์ที่มีมาก่อนอีก ๒ เล่ม คือ คัมภีร์มหาไชติรัต และคัมภีร์โรคนิทาน^๕ ในตำราพระโอสถพระนารายณ์สะท้อนให้เห็นภาพของการเปิดรับวิทยาการความรู้ทาง

^๑ พิสิฐ เจริญวงศ์, “ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์,” *ลักษณะไทย เล่ม ๑* (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐๙-๑๑๕

^๒ ประทีป ชุมพล, *ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย : การศึกษาจากเอกสารตำรายา* (นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๒๕-๒๖

^๓ *กฎหมายตราสามดวง เล่มที่ ๑* (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๖๒-๒๖๕

^๔ *ตำราพระโอสถพระนารายณ์* (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางไชศรี ทองฉิว, ๒๕๒๓), หน้าคำนำ

^๕ ประทีป ชุมพล, *ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย : การศึกษาจากเอกสารตำรายา*, หน้า ๔๒

การแพทย์แบบผสมผสาน ทั้งการแพทย์แผนไทยตะวันออกและตะวันตก พิจารณาได้จากการนำแพทย์ไทย จีน อินเดีย และแพทย์ฝรั่งมาร่วมแต่งตำรายา^๖ แต่ตำราพระโอสถพระนารายณ์ได้อธิบายปรัชญาทางการแพทย์ว่า ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีการแพทย์แผนไทย ที่มีอิทธิพลทางปรัชญาด้านความคิดมาจากพระไตรปิฎกของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ที่เรียกว่า “ติกิจจา” โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลมและธาตุไฟ อันปรากฏในพระสูตรต้นปิฎก ที่ทณิกายมหาวรรค และปรัชญาด้านการรักษาโรคในตำราพระโอสถพระนารายณ์ สอดค้นได้ว่า มาจากเรื่องเภสัชชชัทธิกะ พระวินัยปิฎก มหาวรรค ในพระไตรปิฎก^๗ สำหรับด้านปฏิบัติและการใช้สมุนไพรเป็นไปในลักษณะของการแพทย์พื้นบ้าน

เกี่ยวกับตำรายาที่น่าจะแต่งขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยา เพราะในบานแพนทศศาสตร์ฉบับหลวง ใช้คำว่าชำระจากคัมภีร์เก่าๆเป็นหลายๆ ได้แก่ พระคัมภีร์ประถมจินดา พระคัมภีร์ธาตุวิงศ์ พระคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย พระคัมภีร์วโรยคसार พระคัมภีร์มหาโชติรัต พระคัมภีร์ชวดาร พระคัมภีร์โรคนิทาน พระคัมภีร์ธาตุบรรจบ พระคัมภีร์มัจฉาปักขันธิกา พระคัมภีร์ตักกะศิลา และพระคัมภีร์กระษัย (ไภษย)^๘ ส่วนคัมภีร์ที่มีการแต่งเพิ่มเติมขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยใช้ข้อมูลที่มีอยู่เดิมบ้าง น่าจะได้แก่ พระคัมภีร์สรรพคุณยาแลมหาพิภค และที่แต่งขึ้นใหม่ คือ คัมภีร์ฉันทศาสตร์

คัมภีร์วโรยคसारในแพทยศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง อันเป็นตำรายาว่าด้วยองค์แห่งแพทย์ ๓๐ ประการ คุณลักษณะของแพทย์ที่ดี ลักษณะผู้ป่วย นิมิตรโรค การรักษาโรค การเก็บพืชสมุนไพร และอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการ เรียกวิธีการรักษาโรคว่า ติกิจจาวิธี ดังข้อความที่ “ลำดับนี้จะกล่าวอันปานะวิธีติกิจจา” หรือ “บัดนี้จะสำแดงซึ่งปฏิการแห่งโรค ๕๗๒ จำพวก โรควิธี ๔๘ คือ ภิสังคลักษณะ ๑ ทร์พคณติกิจจา ๑ อันนะปานะติกิจจา ๑ ปฏิสนธิกรรม หสวปกุมารติกิจจา ๑ สีโรโคตติกิจจา ๑” “...หรือสองวิธีนี้เป็นติกิจจาอันเดียวกัน ๑ เปนติกิจจา ๔๘ ดังนี้”^๙ และตำรายาที่แต่งขึ้นในสมัยอยุธยา นั้น กล่าววว่า มนุษย์ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ตามแนวคิดในพุทธศาสนา^{๑๐}

^๖ ตำราพระโอสถพระนารายณ์, หน้า ๓๙-๔๐

^๗ ประทีป ชุมพล, ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย : การศึกษาจากเอกสารตำรายา, หน้า ๓๙-๔๓

^๘ คุรายละเอียดในคัมภีร์เวชศาสตร์ฉบับหลวง ฉบับ ๒ เล่ม, พิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒)

^๙ ประทีป ชุมพล, “ความนำในพระคัมภีร์วโรยคसार”, แพทยศาสตร์สงเคราะห์ ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ, (กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓), หน้า ๔๔๙-๔๕๑

^{๑๐} ประทีป ชุมพล, ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย : การศึกษาจากเอกสารตำรายา, หน้า ๑๒๗-๑๒๘

จากการตรวจสอบตำรายา มีเพียงคัมภีร์ธาตุวิภังค์และคัมภีร์ฉันทศาสตร์เท่านั้นที่กล่าวถึงธาตุทั้ง ๕ ของอายุรเวทในศาสนาฮินดู คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และอากาศธาตุ^{๑๑} อีกทั้งคัมภีร์ฉันทศาสตร์นั้นเป็น “ตำราแพทย์ที่เรียบเรียงขึ้นใหม่” กล่าวถึงที่มาว่า พระยาวิชยาธิบดี (กล่อม) เป็นผู้เรียบเรียง^{๑๒}

สมัยกรุงธนบุรี เป็นเวลาช่วงสั้นๆ เพียง ๑๕ ปีเท่านั้น จึงไม่ได้เห็นการวางรากฐานทางการแพทย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีแต่เฉพาะความปรารถนาที่จะให้ประชาชนปราศจากโรคภัยและมีความสุข ถึงขนาดหากจะต้องเสียแขนข้างหนึ่ง พระองค์ก็ทรงยอม^{๑๓} และเป็นที่น่าสังเกตว่าพระโอรสของพระองค์ดำรงอาชีพเป็นแพทย์หลวงถึง ๔ พระองค์ ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีและได้รับตำแหน่งใหญ่ที่สุดในกรมหมอ^{๑๔} ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทัศพงศ์ หรือพระวงศ์อมรินทร์ ได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าผู้รวบรวมตำรายาทั้งปวง ทำให้เกิดตำรายาเล่มหนึ่งที่เรียกกันในชั้นหลังว่า “ตำรายาพระโอสถ”^{๑๕}

พระองค์เจ้าหนูแดง พระโอรสอีกพระองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เข้ารับราชการเป็นหมอลหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงตำแหน่งเป็นพระยาบำเรอราชแพทย์ ผู้แต่งตำรายาไทยไว้หลายเล่ม^{๑๖} และได้รับหน้าที่เป็นหัวหน้าควบคุมจารึกตำรายาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ส่วนอีก ๒ พระองค์ เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านหมอนวดคือ พระองค์เจ้าชายละมั่ง ได้รับตำแหน่งเป็นพระยาสมบัติธิบาล และองค์สุดท้ายคือ พระอินทรภักย์ ซึ่งถูกประหารชีวิตเพราะถูกกล่าวหาว่าเป็นชู้กับเจ้าจอมในสมัยรัชกาลที่ ๒^{๑๗}

สมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ตั้งตำรายาที่วัดพระเชตุพนฯเป็นครั้งแรก ต่อมาในสมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ได้ทรงรวบรวมตำรายา เริ่ม

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖-๑๒๘

^{๑๒} “พระคัมภีร์ฉันทศาสตร์”, แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ, หน้า ๓๑

^{๑๓} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕, (กรุงเทพฯ : ศึกษาภัณฑ์พานิช, ๒๕๑๓), หน้า ๓๔

^{๑๔} ประทีป ชุมพล, ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย : การศึกษาจากเอกสารตำรายา, หน้า ๕๓-๕๔

^{๑๕} ตำราพระโอสถครั้งรัชกาลที่ ๒, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในพิธีบูชาครูประจำปี ๒๔๑๘ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๖), หน้า ๑

^{๑๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์, “เรื่องแพทย์หมอ”, ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ ๔, (พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๐๑), หน้า ๘

^{๑๗} อารังค์ศักดิ์ อายุวัฒนะ, ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕), หน้า ๓๔๑

แต่ “ตำรายาพระโอสถ” และจารึกตำรายาวัดราชโอรส ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตั้งตำรายาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จัดเป็นหมวดหมู่และสมบูรณ์มากที่สุด โดยแบ่งเป็น วิชาบริหารร่างกาย วิชาเวชศาสตร์ วิชาเภสัช และวิชาแผนนวด ซึ่งได้รับการยกย่องเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย นอกจากนี้ยังมีแพทย์หลวงที่สำคัญอีกคนหนึ่ง คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท (พระองค์เจ้านวม) มีส่วนในการเขียนตำรายาสรรพคุณที่วัดพระเชตุพนฯ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระองค์ได้รับราชการเป็นหมอลอง และได้เรียนรู้การแพทย์แผนตะวันตก จนได้รับประกาศนียบัตรทางการแพทย์และเป็นสมาชิกของสถาบันการแพทย์แห่งนิวยอร์ก

ขณะเดียวกัน หมอบรัดเลย์ มิชชันนารีชาวอเมริกัน ซึ่งเรียนจบทางการแพทย์มาโดยตรง เข้ามาเผยแพร่ศาสนา และเปิดสถานพยาบาล ซึ่งมีส่วนช่วยในการพัฒนาทางการแพทย์ เช่น สอนการผ่าตัด การปลูกฝี ให้แก่วงการแพทย์ในประเทศไทย การแพทย์แผนตะวันตกเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และขณะเดียวกันการแพทย์แผนไทยก็เริ่มร่วงโรยลง ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางนโยบายในการฟื้นฟูการแพทย์แผนไทยขึ้นใหม่ ตั้งแต่การโปรดเกล้าฯ ให้ชำระตำรายาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ จากโบราณเป็นหลายๆ มาเป็นการเขียนลงบนสมุดไทยดำ ขนาดกว้าง ๑๑.๕ ซม. ยาว ๓๔.๕ ซม. จำนวน ๓๐ เล่มสมุดไทย ความหนา ๕-๖ ซม. เป็นลายมือแบบฉบับของอาลักษณ์ เรียกว่า เวชศาสตร์ฉบับหลวง รวม ๑๖ คัมภีร์ ได้แก่ พระคัมภีร์ประถมจินดา พระคัมภีร์กระษัย (โกษย) พระคัมภีร์ชวดาร พระคัมภีร์ดักกศิลา พระคัมภีร์ธาตุวิงค์ พระคัมภีร์แผนนวด พระคัมภีร์โรคนิทาน พระคัมภีร์มรณญาณสูตร พระคัมภีร์มัจฉาปักขันธิกา พระคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย พระคัมภีร์สรรพคุณยาแลมหาพิภัด พระคัมภีร์อภัยสันตดา พระคัมภีร์มหาโชติรัต พระคัมภีร์อุทรโรค และพระตำริห์แผนผิวดาษ

ในขณะที่ตำรายาบนศิลาจารึกที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ถือว่าเป็นตำรายาการแพทย์แผนไทย ฉบับราชฎีร์ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อให้ทวยราชฎีร์ได้ศึกษาและเรียนรู้ ส่วนตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง ซึ่งชำระขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ถือว่าเป็นตำรายาแพทย์แผนไทยฉบับหลวง สร้างขึ้นเพื่อเป็นตำรายาไทยที่มีมาตรฐาน และมีอิทธิพลต่อการศึกษาวิชาแพทย์แผนไทยในชั้นหลังมากที่สุด โดยเฉพาะในด้านการผลิตยาไทย และการเรียนการสอนเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย ซึ่งได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นรูปของการผลิตซ้ำ ในเชิงอนุรักษ์หรือในการบูรณาการก็ตาม กล่าวได้ว่า เป็นวรรณกรรมทางการแพทย์แผนไทยที่ได้รับความนิยมสูงสุด

ในการวิจัยวรรณกรรมเวชศาสตร์ฉบับหลวงในครั้งนี้ มุ่งศึกษาเฉพาะการกระจายของตำราเล่มนี้ เฉพาะในเขตกรุงเทพมหานครเท่านั้น เพื่อให้สอดคล้องและเป็นโครงการย่อยในโครงการวิจัยของนักวิจัยในคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ศึกษาการผสมผสานทางศิลปะและวัฒนธรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาของคนในกรุงเทพฯ และการบูรณาการแบบยั่งยืน

รูปแบบและระเบียบวิธีวิจัย (Methodology) ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเป็นเทคนิคในวิธีการศึกษาโดยใช้วิธีการสังเกต สัมภาษณ์กลุ่มที่เลือกมาศึกษา ได้แก่ กลุ่มแพทย์พื้นบ้าน รวมทั้งการวิเคราะห์จากเอกสารชั้นต้น เพื่อทำความเข้าใจปัญหาอย่างลึกซึ้ง และเพื่อนำไปวิเคราะห์ให้เห็นถึงการกระจายของวรรณกรรมเวชศาสตร์ฉบับหลวง

๑.๒ วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาถึงความสำคัญของการชำระ และบูรณาการวรรณกรรมเวชศาสตร์ฉบับหลวง ในอดีตและปัจจุบัน

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาถึงเนื้อหาปรัชญา และแนวคิดของวรรณกรรมเวชศาสตร์ฉบับหลวงที่มีอิทธิพลต่อคนในกรุงเทพฯ

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณกรรมของชาติ

๑.๒.๔ เพื่อศึกษาถึงการเผยแพร่ และอิทธิพลที่มีต่อวรรณกรรมด้านการแพทย์แผนไทย เช่น การนวด การดูแลรักษาสุขภาพ และการรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยพืชสมุนไพร

๑.๓ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๓.๑ เข้าใจถึงความสำคัญในการชำระและบูรณาการวรรณกรรมเวชศาสตร์ฉบับหลวง

๑.๓.๒ เข้าใจถึงปรัชญา และแนวคิดของวรรณกรรมเวชศาสตร์ฉบับหลวงที่มีอิทธิพลต่อคนในกรุงเทพฯ

๑.๓.๓ เข้าใจในการเผยแพร่ การตีพิมพ์ซ้ำ และอิทธิพลที่มีต่อตำราด้านการแพทย์ไทยในด้านต่างๆ เช่น ในด้านการรักษาสุขภาพ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยพืชสมุนไพร การพัฒนาสังคมและการบูรณาการวรรณกรรมเวชศาสตร์ฉบับหลวง

๑.๓.๔ เข้าใจในความงามในด้านวรรณศิลป์ ในฐานะที่เป็นวรรณกรรมของชาติ

๑.๔ หน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑.๔.๑ กระทรวงสาธารณสุข

๑.๔.๒ โรงพยาบาล โดยเฉพาะที่มีการรักษาแบบแพทย์ทางเลือก

๑.๔.๓ กระทรวงศึกษาธิการ และสถาบันการศึกษาทั่วไป

๑.๔.๔ แพทย์แผนไทย ประชาชนทั่วไป เช่น กลุ่มหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

๑.๕ การวิจัยที่เกี่ยวข้องและคล้ายคลึงที่นักวิจัยเคยทำ

งานวิจัยทางด้านนี้มีน้อยมาก และไม่มีใครเคยทำในเชิงวิจัยมาก่อน แต่งานที่สอดคล้องกัน มีดังต่อไปนี้

ก. งานของผู้วิจัยเอง

- ประทีป ชุมพล, ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย : การศึกษาจากเอกสารตำรายา ,
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑
- ประทีป ชุมพล, "คำนำ ๑๔ คัมภีร์ในหนังสือแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ฉบับพระยาพิชณุประสาทเวช",
กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๔
- ประทีป ชุมพล, สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกับการแพทย์แผนไทย , กรมศิลปากร
และคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕
- ประทีป ชุมพล, พระพุทธเจ้าหลวงกับการแพทย์แผนไทย , สโมสรโรตารีกรุงเทพมหานครนโกสินทร์
, ๒๕๔๕
- ประทีป ชุมพล, "การแพทย์แผนไทยภาคกลาง : ประวัติและภูมิปัญญา", สารานุกรมวัฒนธรรมไทย
ภาคกลาง เล่ม ๑, ๒๕๔๒
- ประทีป ชุมพล, บุรพาจารย์และผู้มีคุณูปการต่อการแพทย์แผนไทย : จากอดีตจนถึงปัจจุบัน
(รายงานวิจัย) , กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข,
๒๕๔๘
- Prateep Chompol, Philosophy in Thai Traditional Medicine : Ayurvedic or
Tikicha of the Buddhist canon ? . A paper presented at the International
Sanskrit Conference on Sanskrit in Southeast Asia : The Harmonizing Factor of
Cultures, 2003

ข. งานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

- ราตรี มฤคทัต, การแพทย์พื้นบ้าน, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, ๒๕๓๕
- ราตรี มฤคทัต, ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย ตั้งแต่การตั้งโรงพยาบาลศิริราชจนถึง
ปัจจุบัน (ค.ศ. ๑๙๒๘) , คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๖
- รุจิณาถ อรรถสิขัฐ และคนอื่นๆ, รายงานการวิจัยเรื่อง คุณสมบัติและพฤติกรรมของหมอ
พื้นบ้านในชุมชน, นนทบุรี : สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน กระทรวง
สาธารณสุข, ๒๕๒๙
- ลักคณา เกิดศิริ, การศึกษาพฤติกรรมการใช้ยาแผนโบราณในกรุงเทพมหานคร : กรณีศึกษา
วัดโพธิ์ ฝ่ายสังฆาวาส, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕
- สื่อชัย ศรีเงินยวง และรุจิณาถ อรรถสิขัฐ, บรรณาธิการ, ศักยภาพหมอพื้นบ้านกับการสาธารณสุข
มูลฐาน : ภาพรวม, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๓๕

สมทรง ณ นคร และคณะ, สาเหตุที่ทำให้การแพทย์แผนโบราณเสื่อมความนิยม, คณะแพทย
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๒๙

สมพร หิรัญรามเดช, การสำรวจการใช้สมุนไพรของแพทย์แผนโบราณ, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
พิมพ์เนศ, ๒๕๒๗

อรทัย รวยอาจิณ และกาญจนา แก้วเทพ, รายงานการวิจัยเรื่อง บทบาทของแพทย์แผนโบราณ
ในการพัฒนาสาธารณสุขไทย. นครปฐม : คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๓.